

UDK 929 Hebrang: 343.2:323.281
Izvorni znanstveni članak

Sudski proces Andriji Hebrangu 1929. god. (Prilog biografiji)

IVAN JELIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, SFRJ

Iako je pripadao najužem krugu prvaka hrvatskog i jugoslavenskoga komunističkog pokreta, ipak ličnost Andrije Hebranga nije ni blizu tome zauzimala odgovarajuće mjesto u povijesnim istraživanjima. Razlog tome lako je odgonetnuti. Hebrangovo ime bilo je potpuno anatemizirano, nakon njegova političkog i potom fizičkog uklanjanja (1948—49). Teška optužba izdaje, kojom ga je teretilo najviše rukovodstvo KPJ, posebno se odrazila u državnoj službi sigurnosti pri obavljanju namijenjene joj zadaće. U veoma revnoj potrazi za dokazima o velikoj krivici prikupljena je raznovrsna dokumentacija sa svih strana, tako da su tragovi o Hebrangovoj ličnosti ubrzano nestajali u arhivskim fondovima i zbirkama. Politička optužba i osjetno manjkava izvorna građa učinili su Hebrangovu ličnost nepristupačnom tajnom za povjesničare istraživače. Tome je, dakako, posebnu težinu dala objavljena knjiga Hebrangova glavnog istražitelja, koja je služila kao temeljno polazište svima onima što su bili spremni za daljnje mistifikacije.¹ O Hebrangu se moglo pisati samo s negativnim predznakom. Ipak se s daljnjim širenjem istraživanja povijesti KPJ nije moglo potpuno mimoilaziti Hebrangovo ime. Riječ je o susretu s nizom novih obavijesti o Hebrangovoj političkoj djelatnosti do 1941. god. i u toku rata 1941—45. god.² Ubrzo potom na dnevni je red došlo i razotkrivanje utemeljenosti spomenute političke optužbe. Postignuti rezultati već dovoljno svjedoče da je posrijedi očita krivotvorina.³ Danas je Hebrangova ličnost potpuno otvorena povijesnim istraživanjima. Historijska je znanost na putu da ispuni jedan od svojih dugova, tj. pridonese što intenzivnijem proučavanju i spoznavanju njegova života i djela.

U tom smislu treba razumijevati svrhu ovog članka, tj. kao priloga upoznavanju dijela Hebrangove političke biografije. Riječ je o sudskom procesu skupini zagrebačkih komunista u Beogradu, u studenom 1929, među

¹ Mile Milatović, Slučaj Andrije Hebranga, Beograd 1952.

² Glavni primjer za to jest edicija: Josip Broz Tito, Sabrana djela, sv. 1—30, Beograd 1977—1989, iako su u njoj ostale optužujuće političke kvalifikacije.

³ U tom pogledu međašno značenje ima knjiga Zvonka Ivankovića-Vonte, Hebrang, Zagreb 1988, u kojoj su argumentiranom analizom razotkriveni falsifikati i tendenciozne interpretacije u Milatovićevoj knjizi (bilj. 1).

kojima je Hebrang bio središnja ličnost. Članak je kompozicijski podijeljen u dva dijela. U prvom se dijelu utvrđuju neki važniji momenti iz Hebrangova političkog rada i okolnosti njegova uhićenja, a u drugom je prikazan istražni postupak i sudski proces.

I.

Hebrang se god. 1923, po svojoj prilici u toku ljeta, nastanio u Zagrebu. Time je započela zagrebačka etapa njegova života i političkog rada.⁴ Stanovao je kod sestre Ilone Sauer, ali nije bio i formalno prijavljen kao stanovnik Zagreba. Kao adresa boravka vodilo se u policijskoj evidenciji njegovo rodno mjesto Bačevac, općina Gradina, u virovitičkom kotaru.⁵ Kao trgovački putnik po zanimanju, Hebrang je najprije bio namješten u poduzeću »Royal« (sjedište u Ilici 44), a potom u »Recordu« (Marovska 5, danas Masarykova). Bio je osiguran u društvu »Merkur«. Neko vrijeme bavio se trgovinom krumpirom.⁶

Takva radna pozicija svakako mu je omogućila određenu materijalnu sigurnost. S obzirom na profesiju, bio je prilično pokretljiv, izbivajući često iz Zagreba. Sve su to bili važni momenti i za njegovo uključivanje u djelatnost komunističkog pokreta u Zagrebu. Da je ubrzo došao pod nadzor zagrebačke policije pokazuje njegov policijski karton, uveden prilikom prvog prekršaja, 24. ožujka 1924. god. U kartonu je zabilježeno da je priveden na policiju »radi izgreda« te da je »pušten na slobodu«.⁷

S obzirom na sadržaj, isprepletenost i dinamiku političkih i socijalnih kretanja u njemu, Zagreb je na Hebranga zasigurno od početka ostavio snažan dojam. Mladi ljudi kao on, koji su pokazivali sve vidljivije zanimanje za politiku, nisu mogli ostati ravnodušni. Kao nacionalna metropola Zagreb je u svakodnevnom političkom životu ispoljavao vidljivu gustoću i napetost političkog života, koji se u prvom redu očitovao u međustranačkim sukobima i nadigravanjima, posebno u izbornim borbama te u angažiranom i sadržajno zanimljivom političkom tisku. Zaokupljenost brojnim akutnim problemima, u prvom redu hrvatskim nacionalnim pitanjem, davala je glavno obilježje tim kretanjima. S druge strane, Zagreb se sve vidljivije predstavljao i kao glavno središte organiziranja radničke klase. Njena znatna koncentracija u Zagrebu činila je prilično plodno tlo za političku i sindikalnu djelatnost. Shvatljivo je da je zbog toga i komunistički pokret veoma zainteresirano ispitivao svoje mogućnosti i domete borbe i utjecaja, ne samo u redovima zagrebačkog proletarijata nego i u širim slojevima građanstva.⁸

⁴ Arhiv Jugoslavije, Beograd, DZ 210, Dosje sudskog procesa Blažu Valjinu, Andriji Hebrangu, Josipu Krašu, Mihailu Vranešu i Vilimu Horvaju — 1929. Zapisnik o istrazi A. Hebranga kod Sudbenog stola u Zagrebu, 28. IX 1928.

⁵ Isto. Adresa Ilone Sauer: Novi put II, 34.

⁶ Isto.

⁷ Isto.

⁸ Opširnije *Gordana Vlajčić*, Osmo konferencija zagrebačkih komunista (25. i 26. veljače 1928. godine), Zagreb 1976, 93 i d.

S obzirom na brojnost i sastav radništva u Zagrebu, u svakodnevnoj su se političkoj borbi sve više isprepletali interesi pojedinih političkih stranaka i skupina. To se vidljivo ispoljilo u pluralizmu sindikalnog pokreta. Uz Nezavisne sindikate, koji su bili pod komunističkim vodstvom, djelovale su još ove sindikalne organizacije: Hrvatski radnički savez, Opći radnički savez, Glavni radnički savez, Savez privatnih namještenika, Savez bankovnih činovnika, Kršćanski socijalisti, Savez grafičkih radnika. Rascjepkanost sindikalnog pokreta komunisti su ocjenjivali kao jednu od glavnih zapreka ostvarenju svog ideala jedinstva radničke klase. Dakako, da je i brojnost organizacije KPJ mogla biti u određenom smislu i slika tadašnje sindikalne organiziranosti radnika.

Savez privatnih namještenika bila je sindikalna organizacija koja je privlačila osobitu pažnju komunističara. Hebrang je bio učlanjen u SPNJ i ubrzo je došla do izražaja njegova djelatnost u toj organizaciji. Borba komunističara s reformistima u SPNJ vidljivo je pokazala kako je teško stvarati komunističku opoziciju. Zagrebačka podružnica SPNJ bila je najveća u zemlji, brojeći više od 1100 punopravnih članova. Prema raspoloživim podacima i istraživanjima pretpostavlja se da je već od 1922. u zagrebačkoj podružnici SPNJ djelovala komunistička frakcija. Na godišnjoj skupštini zagrebačke podružnice, 27. ožujka 1926, uza starog člana upravnog odbora Dušana Grkovića, političkog sekretara Mjesnog komiteta KPJ, sudjelovao je i Hebrang, također član tog komiteta. Međutim, iz upravnog odbora otpao je tom prilikom Grković, s kojim su došli reformisti u oštri sukob zbog njegova sve opasnijeg opozicijskog držanja. Izabran je Hebrang s još nekoliko komunističara i ljevičara. Na konstituirajućoj sjednici upravnog odbora Hebrang je izabran za blagajnika.⁹ Da su i njegovu poziciju u podružnici reformisti smatrali opasnom, pokazuje i to što je također ubrzo bio isključen iz upravnog odbora i uopće iz članstva SPNJ. Zasiurno je to urađeno s istim razlogom kao i za Grkovića i neke druge, »jer su idejno vezani sa komunističkim nezavisnim sindikatima radili protiv interesa našeg saveza«, tj. SPNJ. Reformisti su grčevito branili svoje pozicije, a odveć mala komunistička frakcija nije mogla vidljivo doći do izražaja.¹⁰

Javna Hebrangova djelatnost došla je, međutim, do izražaja i na nekim drugim područjima. Postao je predsjednik Radničkog pjevačkog društva »Budućnost«, koje je u prosincu 1927. obnavljalo svoj rad. Društvo je, naime, bilo osnovano 1924, sa zadaćom da organizira i razvija »prosvjetni rad« u redovima radništva. Posebno je isticano da ono okuplja isključivo

⁹ *Milinko Mitraković*, *Kronika Saveza privatnih namještenika Jugoslavije 1919–1940*, 257 i d. (rukopis). Najljepše se zahvaljujem gospodinu Mitrakoviću što mi je nesebično ustupio korištenje njegovim rukopisom.

¹⁰ »Hebrangova hapšenja — zaključuje Mitraković — stalna proganjanja od strane policije, kao i česta hapšenja [Drage] Škorića, pokazuju kako je bilo teško organizirati komunističku opoziciju u SPNJ koja je, pored borbe protiv reformista i njihovih metoda, imala stalno za vratom jednu od najgorih političkih policija u Evropi. Stalna rubrika u *Borbi* o proganjanju, hapšenju i šikaniranju komunističara, pa čak i za takve krivice kao što je slučaj s pjevačkim društvom 'Budućnost', a da se i ne spominju mnogobrojna hapšenja urednika i suradnika *Borbe*, najbolji su dokaz kako je bilo teško sprovesti opoziciju u SPNJ. Svaki slučaj ugušivali su reformisti često sinhronizirano sa policijom, i tako obezglavljivali opoziciju« (*Mitraković*, 306).

sindikavno organizirane radnike i da svoju djelatnost temelji »na principu klasne borbe«. U obnavljanju društva, od prosinca 1927. do travnja 1928. upisalo se 68 članova, znatnim dijelom poznatih djelatnika KPJ i Nezavisnih sindikata¹¹ Na čelu društva bili su Hebrang i Mihajlo Vraneš. Prema Hebrangovoj izjavi nešto kasnije na sudu, on je bio predsjednik društva.¹² Nova etapa u razvoju »Budućnosti« pokazala je da će rad znatno oživjeti, jer je društvo naišlo na podršku i materijalnu potporu pojedinih strukovnih saveza, tako da je ubrzo trebalo početi javno djelovati.¹³

Daljnji značajan moment u Hebrangovoj javnoj političkoj djelatnosti bilo je njegovo kandidiranje na gradskim izborima u Zagrebu, 4. rujna 1927. Riječ je o izborima gradskih zastupnika Zagreba, na kojima je komunistička organizacija istupila s listom Radničko-seljačkog republikanskog saveza. Od pedeset kandidata na toj listi, kojoj je na čelu bio Ivan Krndelj, Hebrang je bio registriran na četrdeset i prvom mjestu. O toj je listi Redarstveno ravnateljstvo posebno izvijestilo velikog župana zagrebačke oblasti. Na izborima su s te liste izabrani: Ivan Krndelj, Ivan Gržetić, Đuro Cvijić, Ivan Tomanić, Kamilo Horvatin, Gabrijel Kranjec i Stjepan Smode.¹⁴

Komunisti su pokazali poseban interes za izbore, koji su se inače održavali neposredno uoči parlamentarnih izbora, 11. rujna. »Ove gradske izbore — isticao je glavni komunistički list *Borba* — raspisali su vlastodršci i buržoazija tjedan dana prije parlamentarnih izbora zato, jer žele da rezultat gradskih izbora u Zagrebu poveća na parlamentarnim izborima izgled hrvatske buržoazije, da se ponovno nametne na leđa hrvatskog seljaštva i radništva.« U skladu s tim bila je i boljševička dikcija apelala biračima koji ih je sasvim jasno postavljao pred alternativu, tj. hoće li glasovati za »stranke kapitalista«, ili će »dati svoj glas za Republikanski savez radnika i seljaka, to jest za listu radnika, seljaka i siromašnih građana grada Zagreba«.¹⁵

Rezultati postignuti na izborima ocijenjeni su kao veoma uspješni, jer je spomenuta lista po broju glasova bila druga po redu. Prema pisanju *Borbe*, time je proletarijat Zagreba »manifestirao svoju visoku klasnu svijest«.¹⁶

Javna politička djelatnost, vidljiv smisao za konkretne akcije u ilegalnom partijskom radu, dar za političke analize i ocjene, ubrzano su izdizali mladog Hebranga među prve komuniste zagrebačkog kruga.

Kada se metalski radnik Josip Broz potkraj ožujka 1927. god. vratio u Zagreb, nakon boravka u nizu drugih mjesta, zasigurno ga je Hebrang mogao najbolje upoznati s tadašnjom situacijom. Hebrang je mogao biti onaj koji ga je preporučio da odmah idući mjesec bude kooptiran u Mje-

¹¹ Arhiv Instituta za suvremenu povijest, Zagreb, Grupa VI, inv. br. 2254.

¹² Kao u bilj. 4.

¹³ *Tito*, n. dj., sv. 2, 255.

¹⁴ Arhiv Hrvatske, Zagreb, SB, UO pov. II, br. 13874/30, Izvještaj Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu Velikom županu zagrebačke oblasti, 15. IX 1927.

¹⁵ *Borba*, 20. VIII 1927.

¹⁶ *Borba*, 10. IX 1927.

sni komitet KPJ Zagreba i koji ga je upoznao sa stanjem komunističke organizacije i sindikatima, posebno s obzirom na frakcijske sukobe. S Brozovim dolaskom antifrakcijski je kurs u najradikalnijem dijelu zagrebačkog radništva mogao dobiti jaču snagu i probojnost. Broz i Hebrang mogli su sloviti kao novi autoriteti među zagrebačkim radnicima, iskazujući svoju sve utjecajnu poziciju na kritici frakcijskih, poglavito doktrinarnih sporova.¹⁷

Hebrangov legalni politički rad svakako je bio i određeni pokazatelj njegova ilegalnog rada u zagrebačkoj organizaciji KPJ. Glavna potvrda za to ogleđa se u njegovu ulasku u Mjesni komitet. Naime, nakon Sedme partijske konferencije, održane u siječnju 1927, na kojoj je izabran novi Mjesni komitet, ubrzo u toku godine dolazi do njegova osipanja, tako da je neko vrijeme ostao samo politički sekretar Dušan Grković. Tada dolazi do kooptiranja Hebranga u MK, a potom i Broza, koji je preuzeo funkciju organizacijskog sekretara.

Što je zapravo značilo to ulaženje u zagrebački Mjesni komitet? Svakako potvrdu Hebrangove i Brozove naglašene angažiranosti u zagrebačkoj organizaciji. Tu činjenicu treba u prvom redu spoznavati u svjetlu sukoba lijeve i desne frakcije u KPJ, koji su u Zagrebu kao partijskom sjedištu posebno dolazili do izražaja. Riječ je o tome da su vode obiju frakcija bili osobito zainteresirani da zadobiju utjecaj i prevlast u zagrebačkoj partijskoj organizaciji. U toj veoma zaoštrenoj međusobnoj političkoj borbi ljevica je odnijela prevagu, osvojivši na Sedmoj konferenciji i Mjesni komitet. To je zasigurno uspjela u prvom redu zbog svojih ispravnih teorijskih i programskih gledišta nasuprot desnici, posebno kada je riječ o nacionalnom pitanju. Međutim, međusobni sve zaoštreniji sudari nisu obećavali da se komunistička organizacija uspješno boljševizira, tj. da je jedinstvo njenih redova zaokuplja kao središnje pitanje. Nasuprot iscrpljivanju partijske inteligencije u spomenutim sporovima, inicijativa za brigu oko boljševizacije kao glavne zadaće došla je iz radničkih redova. Poticali su je sve žustrije upravo Broz i Hebrang, kao oni koji su neposrednije radili u sindikalnom i partijskom organiziranju radnika. Njihov beskompromisni nastup, da treba poraditi što prije na takvoj izgradnji KPJ koja tretira svoje članstvo kao jedinstvenu organizaciju s jasnim i konkretnim zadaćama svakoga člana, vodio ih je da organiziraju širu pripremnu akciju u pojedinim punktovima zagrebačkog, u prvom redu industrijskog, radništva. Ta je akcija imala svoj pravi ishod u puču koji su organizirali Broz i Hebrang na idućoj, Osmoj konferenciji zagrebačkih komunista, potkraj veljače 1928. Na toj je konferenciji manjina koju su činili Broz i Hebrang mogla izrasti u većinu, jer je sve bilo dobro pripremljeno, tako da je suprotna strana, na čelu sa sekretarom Grkovićem dovedena pred gotov čin. Hebrangova uloga bila je veoma značajna, možda presudna. Zajedno s Brozom bio je na Osmoj konferenciji sastavljač koreferata i ostalih dokumenata, a posebno je pridonio pobjedi antifrakcijskog kursa vještim vođenjem konferencije.¹⁸

¹⁷ Vlajčić, 97 i d.

¹⁸ Isto, 105 i d.

Na Osmoj konferenciji Hebrang je izabran za delegata, koji treba da otputuje na savjetovanje predstavnika KPJ i Kominterne. Imenovan je i njegov zamjenik, ali nije još utvrđeno tko je to bio. U svakom slučaju, ta je odluka Konferencije presudno djelovala na Hebrangov daljnji životni put. Na mjestu je pretpostavka da je svoju političku karijeru trebalo da nastavi u emigraciji, pridružujući se onim komunistima koji su išli u Sovjetski Savez. Međutim, Hebrang je na putu u Austriji bio uhićen i policijski vraćen u zemlju, tako da je spomenuta odluka imala drugo presudno značenje, a to je da je zapravo bila uvod u njegovu višegodišnju robiju.

Spomenuto savjetovanje jugoslavenskih komunista, koje su imali predstavljati delegati organizacija iz Zagreba, Beograda, Splita, Niša, desne i lijeve frakcije i Političkog biroa CK KPJ, s predstavnicima Kominterne, bilo je zakazano na inicijativu Izvršnog komiteta KI po svoj prilici za sredinu ožujka 1928. u Berlinu. Savjetovanje je imalo zadaću da analizira uzroke krize u KPJ i pridonese njenom prevladavanju. U tu je svrhu Hebrang nosio i posebne »direktive« koje je od svoga Mjesnog komiteta dobio kao delegat zagrebačke organizacije. Taj dokument je bio i usvojen na Osmoj konferenciji. Napisali su ga Broz i Hebrang, a prihvaćanje na konferenciji bilo je još jedna potvrda pobjede njihova političkog kursa. Taj je dokument zasigurno zanimljiv i zbog toga što se razlikovao od Teza o situaciji u Partiji i o unutarnjem partijskom kursu, koje je pod utjecajem »ljevičara« prihvatio Četvrti plenum CK KPJ (27. studenoga—1. prosinca 1927), a koje su bile namijenjene kao smjernice delegaciji KPJ. Međutim, rukovodstvo Kominterne nije ih prihvatilo.¹⁹

Na ispitivanju u zagrebačkoj policiji, potkraj rujna 1928, Hebrang je izjavio da je u ožujku 1928. otputovao u Beč. Taj je odlazak opravdavao liječenjem uz potporu zagrebačkog osiguravajućeg društva »Merkur«. Budući da nije imao putovnicu, uhapsila ga je austrijska policija u blizini Graza i bio je »dopraćen u Maribor«. Tu je »po sreskom poglavaru osuđen na tri mjeseca zatvora«. Kazna mu je bila »snižena na šest nedjelja« i izdržao ju je u mariborskoj kaznionici gdje ga je posjetio Broz.²⁰ Dakako, policijska je ocjena bila drukčija, tj. da je bio uhapšen »radi skitnje i komunizma«. Osim Hebranga uhapšeni su i drugi članovi delegacije, od kojih su dosadašnja istraživanja utvrdila ove: Đuro Salaj, Sima Marković, Miloš Marković, Vicko Jelaska, Milan Delić, Dragomir Marjanović, Matija Brezović, Lazar Stefanović i Jakob Žorga.²¹

Hebrang je iz mariborskog zatvora izašao 7. svibnja 1928. god., ali je policijski bio najprije odveden u Beograd. Naime, beogradska je policija ispitala Simu Markovića u vezi s njegovim odlaskom u spomenutoj delegaciji, pa je, među ostalim, htjela da ga suoči s Hebrangom. On je, dakako, porekao da ima bilo kakve veze s Markovićem. Izjavio je, kako stoji u izvještaju Opšte policijske uprave grada Beograda, da sa Simom Markovićem »nije prelazio preko granice, niti je odlazio na kongres treće

¹⁹ *Tito*, sv. 1, 83—87; *Vlajčić*, 138 i d.

²⁰ *Tito*, sv. 1, 293.

²¹ *Vlajčić*, 146, s navođenjem i druge literature.

internacionale kao delegat KPJ, niti je sa Simom Markovićem uhapšen.«²² Odmah potom bio je policijski sproveden u Zagreb, a tamošnja policija je registrirala u njegovu policijskom kartonu da je to bilo 9. svibnja.

Kako se iz navedenih podataka dađe zaključiti, policijski su organi pretpostavljali da su uhapšenu skupinu činili delegati za Šesti kongres Kominterne, koji je započeo u Moskvi na sredini srpnja 1928.

Od tada je Hebrang bio pod stalnom policijskom prismotrom. Zasiurno su podaci, koje je policija o njemu do tada prikupila, pokazivali da je riječ o jednom od istaknutijih komunističkih djelatnika. Nakon dolaska iz Beograda, Hebrang je zadržan u istražnom zatvoru do 25. svibnja 1928, a zatim je predan Kraljevskom sudbenom stolu u Zagrebu na daljnji postupak. Cilj je bio jasan. Trebalo ga je i formalno zakonski onemogućiti u daljnjem političkom radu. Zbog toga je trebalo naći i potrebni pravni razlog. On je nađen u novoj optužbi. Osim Hebranga uhapšeni su još bili Mihailo Vraneš i Josip Halapija, pod optužbom da su svi funkcionari spomenutog Radničkog pjevačkog društva »Budućnost« koje je okvalificirano kao »komunistička organizacija preko koje su oni tobože širili komunističku propagandu«. Prema Hebrangovu podatku, protiv njega je poveljen uviđaj kao protiv predsjednika »Budućnosti« a pod optužbom da tom društvu »nisu bila pravila odobrena«. To je značilo za Hebranga produženje istražnog zatvora.²³ U povodu takvog postupka policijskih i sudskih organa »Borba« je pisala: »Takav način istrage pruža policiji mogućnost, da po miloj volji progoni ljude politički nepoćudne režimu, i kad god joj padne na um da ih preda sudu, sa napomenom: 'materijal ćemo poslati naknadno'.« Zbog toga je »Borba« u povodu tog slućaja upućivala javni protest ovim rijećima: »Pošto je prošlo već mjesec dana od predavanja druga Hebranga, Vraneša i Halapije Sudbenom stolu, a policiji niti do danas još nije uspelo da pošalje obećani 'materijal', to protestujemo protiv njihovog protuzakonitog držanja u zatvoru i traćimo da predsjedništvo sudbenog stola pregleda na njih odnoseći se materijal, pa smo uvjereni, da će usljed pomanjkanja dokaznog materijala odmah biti pušteni na slobodu.«²⁴ Dogodilo se da je upravo taj dan, kada je »Borba« objavila svoj protest, tj. 4. srpnja, obustavljen postupak protiv Hebranga i drugova, ali tako što su »predani policiji«. Odmah je uslijedila konkretna presuda. Hebrang i Vraneš su 7. srpnja izgnani u zavićajnu općinu na pet godina, dok je Halapija bio oslobođen. U povodu toga »Borba« je pisala: »Ovaj sistem proglašivanja nad političkim uhapšenicima, bez obzira da li postoji krivnja ili ne, obligatornog istražnog zatvora i držanja po nekoliko mjeseci u zatvoru pokazuje jasno kako režim hoće da politički nepoćudne drći bez krivnje u zatvoru.«²⁵

Hebrang je bio policijski otpraćen u Viroviticu, a zatim u rodni Baćevac. Bila je to kazna koja ga je potpuno onemogućivala u daljnjem političkom radu. Zbog toga je svakako na mjestu pretpostavka da se u Baćevcu nije duće zadržao nego se vratio u Zagreb znatno ranije od 7. rujna, kada je zajedno s Vranešom ponovo uhapšen. Podaci koje je dao na

²² Kao u bilj. 4. Zapisnik o glavnom pretresu, 11. XI 1929.

²³ Kao u bilj. 4.

²⁴ *Borba*, 4. VII 1928.

²⁵ *Borba*, 11. VII 1928.

policiji i u obrani na sudskom procesu u Beogradu, dva mjeseca kasnije, ne moraju zbog toga biti pouzdani kada je riječ o samom datumu hapšenja.²⁶

To je vrijeme prilično dinamične djelatnosti zagrebačke partijske organizacije u kojoj je presudnu ulogu igrao Josip Broz. Hebranga su mimoišla neka značajna zbivanja, jer se nalazio u zatvoru, kao što je prvomajska akcija, pojedini politički skupovi i posebno atentat na Stjepana Radića i druge u beogradskoj skupštini, te demonstracije u tom povodu, kojima su poseban ton dali komunisti u Zagrebu. Kada se vratio u Zagreb iz Bačevca, neprihvatajući izgnanstvo, odmah se zajedno s Vranešom uključio u ilegalni rad. Vjerojatno se susretao i s Brozom u tom veoma kratkom razdoblju. Broz je, naime, bio uhapšen 4. kolovoza, tj. mjesec dana ranije od Hebranga. Ipak je policijska i sudska istraga nad Brozom trajala kraće vrijeme od Hebrangove. Brozu je suđeno od 6. do 14. studenoga 1928. pred Kraljevskim sudbenim stolom u Zagrebu i osuđen je na pet godina robije. Hebrang je u istrazi dočekao i proglašenje apsolutističkog poretka kralja Aleksandra, 6. siječnja 1929, što je presudno utjecalo na njegov sudski postupak i na odmjeravanje kazne. Bez obzira na značajne sudionike i teške kazne koje će na njemu biti izrečene, taj će proces, s obzirom na vrijeme u kojemu je održan, ostati u sjeni Brozova zagrebačkog »bombaškog« procesa, kojemu je tadašnji, još uvijek parlamentarni poredak, omogućio prilično širok javni publicitet.

II.

U policijskoj istrazi a zatim u tužbi državnog tužioca, Hebrang je optužen za ova krivična djela:

1. da su kod njega pronađeni određeni komunistički dokumenti;
2. da je autor rukopisa pod naslovom: »Plan rada«, koji sadrži smjernice za organiziranje komunističkih ćelija;
3. da je zajedno s Vranešom i Horvajem nabavljao i raspačavao određenu komunističku literaturu, pisao i umnožavao »razne komunističke letke«, rezolucije, okružnice, a »u svrhu širenja komunizma i ubjeđivanja drugih, da treba promijeniti politički i socijalni poredak u našoj državi nasiljem ili ma kojom vrstom terorizma«;
4. da se vratio u Zagreb prije nego što je minuo rok izгона od pet godina.²⁷

Najprije, kako je došlo do Hebrankova hapšenja? U istrazi kod Sudbenog stola u Zagrebu on je dao veoma šture podatke, težeći prikriti svoju ilegalnu djelatnost u Zagrebu po dolasku iz Bačevca. Izjavio je da je uhapšen 7. rujna 1928, tj. isti dan kada je navodno stigao u Zagreb. U vezi s tim izjavio je ovo: »Ja sam po zanimanju trgovački putnik kod jedne osječke firme, ali joj imena ne mogu kazati, jer mi je poznato da policija pravi pritisak na firme, koje imaju one namještenike za koje policija drži da su

²⁶ Kao u bilj. 4. V. i prilog ovom članku.

²⁷ Isto.

komunisti, da ih otpusti. Kao trgovački putnik došao sam 7. IX. 1928. u jutro u Zagreb i to iz Osijeka. Došao sam ovamo u proputovanju za Beograd, gdje sam htio urediti moje namještenje kod filijale tt 'Herkules' u Beogradu. Ta je filijala mene prije godinu i pol primila u službu i pismo o tom je policija kod mene pronašla pa sam sada htio urediti moje namještenje kod te filijale, koje namještenje onda nisam primio jer sam našao bolje namještenje kod tt 'Rekord'.« Hebrang je zatim izjavio da je istog dana susreo u gradu Vraneša, koji ga je pozvao u stan u Gundulićevoj ul. 50, gdje je stanovao kao podstanar. Pri izlasku navečer oko 9 sati bili su uhapšeni. Inače je istu večer namjeravao otputovati u Beograd. Na pitanje je li član nekoga »komunističkog udruženja«, izjavio je: »Nisam član ni Nezavisnog radničkog sindikata niti Komunističke partije Jugoslavije ali sam uvjereni komunista.«²⁸

Vranešovi memoarski podaci daju svakako pouzdaniju sliku. Vraneš se također ubrzo nakon izгона vratio u Zagreb i preuzeo rad u ilegalnoj partijskoj tiskari na Vinogradskoj cesti 96. U stanu u Gundulićevoj gdje je stanovao, čuvao je u posebnom sanduku partijske propagandne dokumente i komunističku literaturu. S Hebrangom je bio povezan radi tiskanja određenih partijskih letaka. Zasiurno je Hebrang u taj posao bio uključen kao predstavnik Mjesnog komiteta KPJ u Zagrebu, a da je imao važnu ulogu u partijskom vrhu potvrđuje i činjenica da je kod njega policija pronašla neke dokumente i pisma. Po svoj prilici bio je zadužen da rukovodi partijskom »tehnikom«. Vraneš se sjeća da se 7. rujna imao po dogovoru sastati s Hebrangom radi tiskanja partijskog letka. Hebrang mu je rekao da treba nešto uzeti iz stana u Gundulićevoj ulici. Kada su napuštali stan, dočekala su ih tri policijska agenta, koji su ih po svoj prilici od ranije pratili, i uhapsili ih. Vraneša je jedan agent i fizički napao, jer je pokušao pobjeći. Vratili su se s njima u stan gdje je obavljena detaljna premetačina. »Borba« je o tom događaju objavila ovu vijest: »Drug Vraneš uhapšen je zajedno sa drugom Hebrangom, 7. IX u noći, na ulici. Hapšenje su izvršili policijski agenti Cividini, Pavlović i Novak, te je posljednji prilikom hapšenja u G. ulici druga Vraneša zvjerski zlostavljao, udarajući ga rukama i nogama po licu, glavi, slabinama i kud je god stigao. Poslije toga odveli su ih u stan gospođe Šaban u Gundulićevoj ulici, gdje su obavili premetačinu. Putem a i u stanu prijetili su im agenti sa batinanjem, a kada je u stanu drug Hebrang primijetio, a što se prijetite, tada je Novak [...] rekao 'pa biti će još kada dođemo kući'.«²⁹ Sutradan su uhapšene Vranešove stanodavke Ana i Julka Šaban i zadržane u zatvoru osam dana. »Njihovo hapšenje — pisala je »Borba« — imalo je tu svrhu da im se iznude priznanja, kojima bi teretile druga Hebranga.«³⁰ Policiji to nije uspjelo pa su nakon osam dana puštene iz zatvora.³¹

U vezi s optužbom da su kod njega nađeni u posebnoj zatvorenoj kuverti komunistički dokumenti, Hebrang je u istrazi izjavio da nije upoznat sa sadržajem kuverte, jer ju je isti dan, kada je uhapšen, dobio od jedne osobe

²⁸ Kao u bilj. 4.

²⁹ *Borba*, 6. X 1928.

³⁰ Isto.

³¹ Isto. V. i prilog ovom članku.

da je pričuva. Pismo je bilo adresirano na Đuru, a Hebrang je opovrgao da se to odnosi na Đuru Cvijića, kako je bio zapitan u istrazi.³²

Sadržaj kuverte, međutim, pokazuje da je riječ o dokumentima s kojima je Hebrang zasigurno bio upoznat. Riječ je poglavito o kratkim pismima iz partijske korespondencije, koja je po svoj prilici posredstvom Hebranga imala biti upućena na određene adrese. Bila su to uglavnom pisma pojedinih partijskih rukovodilaca (Đuro Đaković, Đuro Salaj, Jovan Mališić, Miloš Marković).³³

Hebrang je najodlučnije otklanjao da je on autor »Plana rada«, koji je pronađen prilikom premetačine u Gundulićevoj ul. 50, a za što je optuživan u istrazi. Optužba će ustrajati na dokazivanju da je posrijedi Hebrangov rukopis.

On je također otklanjao svaku mogućnost veze s nabavljanjem zabranjene političke literature i umnožavanjem komunističkih letaka. Riječ je o lecima koji su umnoženi u partijskoj tiskari u Vinogradskoj. Među njima se izdvajaju leci s ovim naslovima: »Drugovi radnici i siromašni građani grada Zagreba«, »Radnici i radnice grada i sela«, »Mladi radnici i seljaci«.³⁴

U vezi s optužbom o prijevremenom povratku u Zagreb, Hebrang je u istrazi izjavio: »Istina je da sam ja god. 1928. dobio izgon od 5 godina i vratio se prije izmaka roka u Zagreb, ali primjećujem da sam protiv te presude po odvjetniku Zimpermanu uložio priziv na velikog župana, ali do sada nisam dobio rješenje, pa sam mislio da se mogu vratiti.«³⁵

U istražnom zatvoru Sudbenog stola u Zagrebu nalazila se u to vrijeme veća skupina komunističkih rukovodilaca, među njima: Andrija Hebrang, Josip Kraš, Blaž Valjin, Mihajlo Vraneš, Vilim Horvaj, Mato Matok, Đuro Cvijić, Stevo Srednik, Kosta Šimunović, Mato Severiga, Franjo Šporčić. Da bi se prikupili dokazi za optužbu i krivičnu odgovornost, istraga je nad njima trajala mjesecima. Kvalificirajući takav postupak protuzakonitim, »Borba« je upozoravala da se »policijski sistem na sudu [. . .] sistematski proširuje«.³⁶

U zatvoru Sudbenog stola u Petrinjskoj ul. 12 u Zagrebu uhićeni komunisti su bili dobro organizirani. U tom je važnu ulogu imao ključar zatvora Petar Brčić Denisov. Uz njegovu pomoć organiziran je uspješan bijeg iz zatvora Vraneša, 1. veljače, i Horvaja, 19. ožujka 1929. god. Prema nekim podacima pripreman je i Hebrangov bijeg, na sredini kolovoza, ali je policija ušla Brčiću u trag, pa je bio primoran da emigrira, i to upravo po Hebrangovoj uputi.³⁷

³² Kao u bilj. 4.

³³ Kao u bilj. 4. Prijepisi tekstova iz kuverte pronađene u Hebranga.

³⁴ Kao u bilj. 4. Optužnica. Zanimljivo je navesti i podatak da je prilikom kućne premetačine kod J. Broza, kada je bio uhapšen, pronađen letak »pod naslovom Drugovi! privatni namještenici! potpisan po nezadovoljnim članovima, a za letak odgovara Andrija Hebrang«. (*Tito*, sv. 1, 205).

³⁵ Kao u bilj. 4.

³⁶ *Borba*, 28. XI 1928.

³⁷ U preporuci koju je dao za Brčića Denisova, u ožujku 1935, Tito je, među ostalim, naveo i ovo: »Kada je 1928. godine uhapšen drug Hebrang, kod njega je pronađen kompromitirajući materijal. Taj isti materijal je drug Denisov kasnije ukrao iz isljednikovog pisaaćeg stola« (*Tito*, sv. 2, 56).

Budući da je u istražnom zatvoru dočekaao proglašenje šestosiječanjske diktature, Hebrang je kao i drugi zatvorenici očekivao suđenje u Beogradu. Naime, već je 8. siječnja posebnim zakonom bio ustanovljen Državni sud za zaštitu države (DSZD) kao samostalni sud pri Kasacionom sudu u Beogradu. Njegova se nadležnost odnosila na cijeli teritorij Kraljevine Jugoslavije. Na prijedlog ministra pravde kralj je posebnim ukazom imenovao članove DSZD, njihove zamjenike i državnog tužioca.³⁸ Državni tužilac Državnog suda za zaštitu države u Beogradu Nikola Manojlović podigao je 25. rujna 1929. optužbu protiv petorice komunista, koji su se nalazili u istražnom zatvoru Sudbenog stola u Zagrebu. To su bili: Blaž Valjin, Andrija Hebrang, Josip Kraš, Mihajlo Vraneš i Josip Horvaj. Određeno je da im se sudi u zajedničkom procesu. Budući da su se Vraneš i Horvaj nalazili u bijegu, za njima je u »Policijskom glasniku« raspisana tjeratica.³⁹ Valjin, Hebrang i Kraš su 4. studenog policijski dopraćeni iz Zagreba u zatvor Državnog suda za zaštitu držve u Beograd.⁴⁰ Glavna sudska rasprava održana je 11. i 12. studenoga. Sudsko vijeće činili su: dr. Dušan Subotić, predsjednik Kasacionog suda u Beogradu i predsjednik DSZD — predsjednik vijeća; Vasa Petrović, kasacioni sudac u Novom Sadu; dr. Vicko Duboković, sudac Stola sedmorice u Zagrebu; Rusomir Janković, kasacioni sudac u Beogradu; Trajko Stamenković, kasacioni sudac u Beogradu; dr. Alojz Gradnik, sudac Zemaljskog suda u Ljubljani; Svetomir Vukajlović, predsjednik Trgovačkog suda u Beogradu. Perovođa (delovođa) bio je Milenko Stojković. Uz državnog tužitelja Nikolu Manojlovića, u raspravi su sudjelovala tri odvjetnika optuženih: Hebrangov i Horvaiev zajednički branitelj bio je beogradski odvjetnik Dimitrije Živaljević.⁴¹

Težište optužbe protiv Hebranga usredotočeno je u raspravi na tri momenta: 1. da je Hebrang pisac spomenutog »Plana rada«; 2. da je sudjelovao u tiskanju komunističkih letaka i da su kod njega nađeni neki komunistički dokumenti koji se odnose na rad KPJ; 3. da se prije isteka roka izгона vratio u Zagreb. Što u vezi s tim piše u »zapisniku glavnog pretresa«, 11. studenoga 1929. god.:

»Predsjednik: Čuli ste optužnicu, recite nam jeste li istu razumeli i osećate li se krivim?

Optuženi: Optužnicu sam čuo i razumeo sam je. Optužen sam za tri dela. Za prvo i drugo delo uopšte ne osećam se krivim — do jedino prema trećem delu, utoliko se osećam krivim, što sam se vratio u Zagreb u kome mi je bio zabranjen boravak za pet godina, a ja sam se pre isteka toga roka vratio.

Za ovim priznaje, da je bio član Saveza sindikata privatnih nameštenika, ali smatra da taj Savez nije komunistička organizacija i da nema ništa zajedničkog sa komunizmom.

U pogledu plana rada, koji je nađen i koji mu se stavlja na teret da je isti on pisao, da to nije njegov rukopis i da mu se to ne može staviti na teret.

³⁸ *Tito*, sv. 2, 235.

³⁹ *Policijski glasnik*, 30. X 1929.

⁴⁰ Kao u bilj. 4.

⁴¹ Kao u bilj. 4. Zapisnik o glavnom pretresu, 11. XI 1929.

Što se tiče štampanja kom[unističkih] letaka izjavljuje, da nije štampao nikakve letke, niti je iste rasturao, niti se je bavio komunizmom. Priznaje da je idejni komunist, ali ne organizirani komunist niti se je kao takav bavio komunizmom u cilju propagande. Izjavljuje da se ne oseća krivim za prva dva dela, već samo zato što se je vratio pre odobrenja policijske vlasti u Zagreb.

Moli sud da mu odobri da pročita svoju odbranu koju je svojeručno napisao. Sud mu odobrava, koju je po čitanju predao sudu, a ona je priključena ovom protokolu.⁴²

Predsednik: Objasnite nam vašu vezu sa Vranešom?

Optuženi: Ja sam predsednik pevačkog društva 'Budućnost', a Vraneš je bio član toga društva. Kada je on uhapšen nađenja je kod njega članska karta ovoga društva sa mojim potpisom, te je policija zbog tog posumnjala u mene.

Državni tužilac: Recite nam po vašem povratku u Zagreb kod koga ste bili?

Optuženi: Ne mogu da vam kažem zato što bi policija tim licima pravila neprijatnost.⁴³

Kako se vidi, Hebrang je osim odlučne usmene obrane, pročitao i svoju napisanu odbranu, koja je priložena zapisniku i ovdje se objavljuje kao poseban prilog. To je zanimljiv povijesni dokument, koji u mnogo čemu otkriva svoga autora. S obzirom na sustavnost i vještinu svoje obrane, kompoziciju teksta i stil, Hebrang se tim tekstom iskazuje kao vrstan formulator, što će ga uzdići u najsposobnije pisce partijskih dokumenata. Ipak je optužba u vezi s Hebrangom najviše inzistirala na »Planu rada«, tj. dokazivanju da je on pisac toga dokumenta. Riječ je o rukopisu pisanom plavom tintom, a u kome se iznose smjernice o organiziranju i radu komunističkih ilegalnih ćelija na području jednog zagrebačkog rajonskog komiteta. To je zapravo plan rada koji je Hebrang vjerojatno napisao na osnovi zaključaka održane rajonske konferencije. Plan se dijeli u sedam poglavlja: 1. Organizacioni rad; 2. Političko-prosvjetni rad; 3. Komunalni rad; 4. Rad na selu; 5. Rad među ženama; 6. Sindikalni rad; 7. Zaključno poglavlje.⁴⁴

Hebrang je, dakako, najodlučnije poricao autorstvo tog dokumenta. Optužba je, pak, poklonila dokumentu značajnu pažnju, što se može obrazložiti u prvom redu činjenicom da je riječ o izvornom spisu koji govori o ilegalnoj djelatnosti komunističke organizacije u Zagrebu. Zbog toga je izvršeno i vještačenje Hebrangova rukopisa i rukopisa kojim je pisan inkriminirani dokument. Sud je ustrajao u svojoj optužbi, formulirajući je ovim riječima:

»Što se tiče lične krivice opt[uženog] Hebranga Andrije, sud je stekao uverenje, da je optuženi Hebrang svojom rukom sastavio i napisao uput-

⁴² Riječ je o prilogu ovom članku.

⁴³ Kao u bilj. 41.

⁴⁴ Kao u bilj. 4. Plan rada. Po svoj prilici se misli na četvrti rejon. Hebrang navodi partijske ćelije KPJ koje do sada nisu bile poznate u povijesnoj literaturi: Paspas, Sljeme, Tvornica duhana, Rožanković, Lacki (usp. *Vlajčić*, 100).

stva komunističke prirode pod naslovom 'Plan rada' o tome, kako treba izvršiti organizaciju komunističkih ćelija i obavljati rad radi ostvarenja ciljeva komunističke partije.

Ovo svoje uverenje sud je crpeo iz protokola veštačenja, izvršenog od strane stručnih grafoloških veštaka, od 18. decembra 1928. god., br. 4463, od 20. avgusta 1929. god., br. 10013, i od 29. avgusta 1929. god., br. 158, iz koga se vidi: 'da je rukopis opt[uženog] Hebranga veoma sličan inkriminisanom rukopisu. Osmatranjem strukture pojedinih slova konstatuje se frapantna sličnost; da se može doći sa velikom verovatnoćom do definitivnog zaključka, da je inkriminisan tekst napisan rukom Hebranga Andrije'. Prema subjektivnom mišljenju veštaka izlazi: 'da se na osnovu izloženih indicija, ne samo može, već da se mora sa velikom verovatnoćom doći do zaključka, da je inkriminisan tekst napisan rukom okriv[ljenog] Hebranga Andrije', — te je prema tome utvrđeno da je optuženi Hebrang Andrija pisac toga napisa pa je taj tako napisan rukopis dao na dalju upotrebu optuženom Mihajlu Vranešu, u čijem je stanu prilikom pretresa nađen inkriminisan napis.

Poricanje opt[uženog] Hebranga Andrije na današnjem pretresu, da on nije pisac toga napisa bez vrednosti je i sračunato, da bi izbegao krivičnu odgovornost.«

Zbog toga će i pri odmjeravanju kazne Hebrangu optužnica najviše inzistirati na tome da je on »sastavio i svojom rukom napisao uputstva komunističke prirode pod naslovom 'Plan rada', o tome kako treba izvršiti organizaciju komunističkih ćelija i obavljati rad radi ostvarenja ciljeva komunističke partije, pa taj tako napisan rukopis i dao na dalju upotrebu Mihajlu Vranešu, u čijem je stanu prilikom pretresa nađen inkriminisan napis«. ⁴⁵

Sva tri branitelja optuženih ustrajala su na isticanju nevinosti svojih klijenata, tj. tvrdnji da sud nije pružio odgovarajuće dokaze za njihovu krivicu. U vezi s obranom Hebrangova i Horvajeva odvjetnika, u zapisniku glavne rasprave piše da je on »u svojoj podužoj reči naveo: da nema dokaza da su optuženi izvršio delo predstavljenih tužbom državnog tužioca. Moli sud da njegove klijente oslobodi kazne kao nevine«. ⁴⁶

Državni sud za zaštitu države izrekao je 13. studenoga presudu Hebrangu, Valjinu, Krašu, Vranešu i Horvaju. Njihove su se kazne temeljile na nekoliko elemenata, tj. izrečene za više krivičnih djela. Konstrukcija Hebrangove kazne bila je ovakva:

1. Na temelju Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi, član 1, tačka 1, kažnjen je sa osam (8) godina robije;
2. Na temelju člana 1, tačke 2. istog zakona kažnjen je sa četiri (4) godine robije;
3. Na osnovu člana 324. Hrvatskog kaznenog zakona kažnjen je sa tri (3) meseca zatvora, »što prevedeno u robiju iznosi« dva (2) meseca robije. Ukupno je Hebrang kažnjen sa dvanaest (12) godina i dva (2) meseca robije.

⁴⁵ Kao u bilj. 4. Presuda.

⁴⁶ Kao u bilj. 41.

U tu je kaznu uračunat Hebrangov pritvor od jedne godine, jednog mjeseca i dvanaest dana zatvora. Taj je pritvor, međutim, pretvoren u status robije, što je bilo osam mjeseci i dvadeset osam dana robije. Na osnovi te računice Hebrang je imao na robiji izdržati još jedanaest godina, pet mjeseci i dva dana. Robijao je u Srijemskoj Mitrovici i dijelom u Lepoglavi. Od uhićenja 7. rujna 1928. do izlaska iz mitrovačke kaznionice, 15. veljače 1941. god., odrobijao je zapravo dvanaest godina, pet mjeseci i osam dana.⁴⁷

Teške kazne robije izrečene su i ostalim sudionicima sudskog procesa. Kraš i Valjin kažnjeni su s pet godina robije, a osobito su visoke kazne odmjerenene odbjeglina Horvaju (petnaest godina i dva mjeseca) i Vranešu (dvadeset godina i dva mjeseca).⁴⁸

Iako nije bio nositelj optuženičke liste, Hebrang je hrabrim i odlučnim držanjem te vještom obranom postao središnja ličnost sudskog procesa. Premda veoma sažeta, to je nedvojbeno potvrđivala i agencijska vijest u beogradskoj »Politici«, 14. studenog 1929, o »presudi zagrebačkim komunistima«. U njoj se konstatira da je »jučer pre podne, u 11,30 časova, u Državnom sudu za zaštitu države izrečena presuda Andriji Hebrangu i drugovima optuženim za širenje komunističke propagande u Zagrebu«.

PRILOG

OBRANA ANDRIJE HEBRANGA PRED DRŽAVNIM SUDOM ZA ZAŠTITU DRŽAVE U BEOGRADU, 11. STUDENOGA 1929. GODINE

Gospodin državni tužilac optužuje me u glavnom zbog dvije stvari i to: radi koverta i njenog sadržaja i nekog plana rada koji je nađen u Vraneševom sanduku, a za koga optužnica tvrdi da je pisan mojom rukom. I jer na te dvije stvari leži cijelo težište optužnice — ja ću se zbog toga u glavnom i ograničiti samo na njih, pošto se ostalim materijalom koji se u optužnici nabraja i dovodi samnom u vezu nemam ništa zajedničkog, što će se, vjerujem, ustanoviti i tečajem ove rasprave. Pođe li mi za rukom da pobijem navode optužbe glede plana rada, tada sam ujedno obezvrijedio i ostale inkriminirane stavke koje mi se u grijeh upisuju, a koje su u tijesnoj uzajamnoj vezi sa tezom g. vrhovnog tužioca, da je dotični plan rada pisan mojom rukom.

⁴⁷ Kao u bilj. 45.

⁴⁸ Isto.

Suoptuženike — sa kojima me je optužnica povezala — nisam ranije uopće poznavao niti sam pak bio sa njima u ma kakovoj vezi, pa prema tome nisam niti mogu imati bilo kakovog udjela u radu koji im se u optužnici imputira. Poslije ove konstatacije ostaje jedino koverta koja me tereti, a koja je pronađena u mom džepu prilikom hapšenja, pa ću zbog toga u prvom redu govoriti o tome, kako sam do nje došao, dok ću se kasnije pozabaviti sa planom rada i ostalim stvarima koje su sa njime u vezi.

Kritičnog dana, tj. 7. rujna prošle godine, doputovao sam osječkim jutarnjim vlakom oko 7 sati u Zagreb, gdje sam namjeravao posvršavati neki privatni posao, da bi istu več, po obavljenom poslu, produžio put za Beograd, kuda sam trebao ići trgovačkim poslom. Odmah sa kolodvora odvezao sam se ravno k sestri u stan da se malo odmorim i uredim, a potom sam se uputio u grad da obavim posao radi koga sam i odsjeo u Zagrebu.

Ja sam naime 8. srpnja prošle godine bio izagnan po zagrebačkoj policiji iz Zagreba na pet godina, pa kako mi prigodom izгона nije policija pružila mogućnost da uredim svoje stvari i regulišem ranije preuzete obaveze, bio sam prisiljen da se usput svratim u Zagreb i tako uredim obaveze, koje više nisu trpile odlaganja.

Idući tako da obiđem tvrtke sa kojima sam do izгона stajao u poslovnoj vezi, došao sam i do univerziteta, gdje se u to vrijeme, čini mi se, održavala neka skupština sveučilišne omladine. Tu sam zastao na momenat da čujem o čemu se radi. I tek što sam stajao nekoliko sekundi nenadano mi se pridružio Vraneš i upitao kada i od kuda sam došao. Ali tek što smo izmijenili nekoliko riječi rekao sam mu da nemam vremena, jer da imam mnogo posla kojeg moram do na več obaviti, pa ako želi možemo se pred več, kad obavim posao — sastati. Naš razgovor potrajao je po prilici oko pet časaka, našto sam ja otišao, zakazavši prethodno novi sastanak između 7 i 8 sati na več pred Kazalištem.

Poslije podne po obavljenom poslu sjeo sam na tramvaj koji vozi prema Kazalištu, da bi tamo stigao u zakazano vrijeme. Vozeći se tako stigao sam do ugla Ilice i Frankopanske ulice, gdje tramvajska pruga zaokreće prema Kazalištu. Tu na uglu kod kafane »Croatie«, na mjestu gdje se nalazi tramvajsko stajalište, nalazila se oveća grupa ljudi. Kad je tramvaj stao neki ljudi od te grupe ušli su u njega, dok su neki ostali dolje. Ja sam u tramvaju razgovarao sa dva gospodina o zadnjim političkim događajima. U to je i tramvaj već krenuo. Odmah iza toga što je tramvaj pošao čuo sam da me netko viče. Okrenuvši se opazio sam kako jedan čovjek koga poznam iz viđenja trči za tramvajem i pruža u ruci list. Kako sam stajao na platformi zadnjih kola ispružio sam ruku, nagnuvši se nazad te sam dohvatio list. Letimično sam pogledao kovertu nebi li po rukopisu prepoznao tko mi piše, ali pošto na njoj nije bilo ništa napisano, upitao sam ga tko mi je list poslao. No pošto je tramvaj u tom međuvremenu povećao brzinu on je zaostao, pa nešto uslijed buke tramvaja, a nešto zbog udaljenosti nisam mogao pravo razumjeti što je odgovorio. Vidio sam mu po ustima da nešto govori. Čini mi se da je rekao: spremi! Stavio sam list u džep i nastavio razgovor sa spomenutom gospodom sve do Kazališta, gdje sam napustio tramvaj. Izašavši iz tramvaja našao sam Vraneša gdje već čeka pred Kazalištem sa novinama u ruci. Odmah smo se sporazumili da odemo zajedno na večeru. Šetajući u razgovoru stigismo do lokala, gdje smo odlučili večerati. I tu u gostioni zadržali smo se poslije večere oko dva sata u razgovoru i čitanju novina. Oko pola deset napustili smo lokal

i laganim hodom pošli prema kolodvoru. Kad smo stigli u blizinu njegovog stana pozvao me da svratimo u Gundulićevu ulicu 50 da vidi da li mu se povratila zaručnica iz Maribora, kamo je bila otputovala da u bolnici posjeti svoju bolesnu majku. Kod njenog odlaska u Maribor rekla je, da će se povratiti u 5 sati popodne, a ako nebi dospjela na taj vlak, tada se vraća u deset sati naveče. Ujedno mi je rekao da će me, u slučaju ako mu se zaručnica nije povratila, otpratiti na kolodvor i tamo sačekati dolazak mariborskog vlaka. U stanu smo se zadržali svega minut-dva, a zatim izašli na ulicu i pošli prema kolodvoru. Idući prema kolodvoru tek što smo se od stana udaljili kojih stope deset koračaja, najednoć nas iza leđa, bez riječi, pograbiše detektivi i proglasiše uhapšenim. Jer mene niti jedan od njih nije poznao upitaše me tko sam, a kad sam im odgovorio odmah su tu na ulici izvršili ličnu premetačinu, oduzevši mi lisnicu sa novcem, legitimacijama i nekoliko trgovačkih dopisa zajedno sa listom, kojeg sam dobio u tramvaju, a kojeg do tada još nisam otvorio. Sve od mene oduzete stvari spremio je u džep detektiv Cividini, a potom nas odvedoše u Vranešov stan, gdje su izvršili premetačinu. Odmah čim mi je oduzeta koverta upitao me detektiv Cividini kakav je to list, našto sam mu odgovorio isto to, što sam čas prije ponovio. Došavši u stan detektivi su odmah otpočeli sa premetačinom. Ja sam sa detektivom Pavlovićem ostao u sobi, dok je Vraneš sa ostalom dvojicom otišao u ostale nusprostorije. Nakon desetak časaka vratili su se u sobu noseći jedan sanduk sa knjigama i ostalim stvarima. Po obavljenu premetačine zadržali smo se u stanu još kojih pola sata, čekajući dolazak Vranešove zaručnice. Ali kako je vlak imao veće zakašnjenje detektivima je to čekanje dosadilo, pa su odlučili da napustimo stan, naredivši prije toga sestri Vranešove zaručnice da sačeka kod kuće sestrin dolazak, a kad dođe da obadvije zajedno dođu na policiju. Poslije te odluke napustio je Cividini stan, kamo se poslije kraćeg vremena povratio zajedno sa policijskim autom, kojim smo otpremljeni na policiju. Za vrijeme vožnje detektivi su sjedili naprijed sa šoferom, dok sam ja i Vraneš bili zatvoreni sa jednim stražarom u autu otraga. Došavši na policiju detektivi su se kraće vrijeme skanjivali, što i kako da otpočnu. A jer se u sobi, gdje smo mi bili, nalazilo mnoštvo knjiga i ostalih stvari, što su prijašnjih dana zaplijenili, morali su načiniti malo mjesta po stolovima. Kad su načinili mjesta stali su iz sanduka vaditi stvari i slagati ih po stolovima, kako bi si olakšali posao kod popisivanja. No taj posao se otegao dosta dugo, jer je u sanduku bilo mnogo stvari, pa i takovih koje detektivi nijesu mogli pročitati. Tek oko pola noći došla je na policiju Vranešova vjerenica i njezina sestra, pošto je mariborski vlak imao veliko zakašnjenje. One su morale počekati još oko pola sata dok se nije obavio popis stvari. A kad je popis bio gotov detektivi su nam dali na potpis zapisnike. Mi smo zapisnike potpisali bez riječi, a poslije nas potpisale su iste i Anka i Julka Šaban, kao svjedoci. Ovom zgodom odmah podvlačim da mi prilikom potpisa zapisnika nije predložen sadržaj koverta, a isto tako niti svjedocima. Moj zapisnik o premetačini pisao je Cividini za istim stolom na kome se nalazio materijal iz Vranešovog sanduka, a koji je bio udaljen od mene 3—4 metra, pa tako nisam bio u stanju da vidim kad je otvorio kovertu i što je iz nje izvadio. Oko pola jedan stavljeni smo nas dva u zatvor, dok su sestre Šaban puštene kući.

Odmah kod potpisivanja zapisnika primijetio sam da sve stvari, što se u popisu nalaze, nijesu mogle biti u koverti koja je kod mene nađena, pošto je ista bila debljine običnog lista. No ja sam ipak odlučio da bez riječi potpišem zapisnik, kako bi izbjegao batinama, koje su u to vrijeme već obilato dijeljene

na zagrebačkoj policiji. A to sam učinio i zbog toga, što je Vraneš već kod našeg hapšenja na ulici bio tučen od detektiva Novaka, i što su nam već u stanu kod premetačine, pred Julkom Šaban, prijetili da će nas tući kad stignemo na policiju. Pošto je cijela stvar tekla kako sam to gore opisao, odlučio sam da potpišem zapisnik, jer sam držao da ću se na sudu lako moći braniti, pošto kod premetačine i popisa stvari nisu bile ispunjene sve zakonske formalnosti, jer detektiv nije pred menom i svjedocima otvorio kovertu i konstatirao što je u njoj bilo i konačno jer ju je nosio sa sobom u džepu i onda kad je napustio stan i otišao po auto. Sve te okolnosti bile su odlučujuće kod potpisivanja zapisnika o premetačini.

Nekoliko dana prije mog hapšenja donosila je građanska štampa dnevno vijesti iz svih većih mjesta u zemlji o premetačinama i zatvaranju radničkih sindikalnih organizacija, o zapljenama arhiva, hapšenju i progonima sindikalnih funkcionera i radnika itd. Tih dana, kako sam iz novina bio saznao, izvršila je i zagrebačka policija premetačine u sindikalnim organizacijama. I tek 4—5 dana poslije mog hapšenja, kad sam bio prvi puta saslušan, prozreo sam namjeru policije. Kod tog saslušanja, koje je vršio nadzornik detektiva Rimay, već nije išlo sve onako glatko, kao sa zapisnikom o premetačini. Prilikom tog saslušanja držao je Rimay u ruci neki ispisani papir te me upitao, da li znam kome on pripada, a ujedno mi je spomenuo imena nekih ljudi, koje ja nepoznam. Kad me je zapitao za kovertu ispričao sam mu ono što sam čas prije i ovdje rekao. Nato je on sastavio saslušanje bez da me je išta pitao. Prije nego li sam ga potpisao tražio sam da mi ga pročita. Bio sam iznenađen kad sam čuo da se u saslušanju nalaze i one stvari o kojima ranije nije uopće bilo riječi, niti sam ih ja rekao. Nadzornik detektiva je naime unio u saslušanje da sve kod mene odnosno u koverti pronađene stvari pripadaju sindikalnim organizacijama. Razumije se da takovo saslušanje nisam mogao potpisati prvo zbog toga što mi sadržaj koverta nije bio pokazan, a drugo zato jer niti sam znao što je u njoj bilo i tko je pisao. Tog momenta bilo mi je sve jasno. Cijeli ovaj postupak sa kovertom i njenim navodnim sadržajem, kao i ovaj sa saslušanjem otkrio mi je tendencu policije i ja sam bio odlučio, da ne budem oružje u njenim rukama. Bilo mi je jasno da policija ide za tim da pomoću navodnog materijala u koverti i mog priznanja kompromituje radničke sindikate, kako bi s jedne strane bar nekako mogla opravdati učestale i pooštrene progone, dok bi s druge strane na osnovu takovog priznanja imala mogućnost da iskonstruiše rasturanje radničkih organizacija. Ako sam već potpisao zapisnik o premetačini, gdje se u glavnom radilo o mojoj koži, to ovoga puta, kad se preko mene gađalo sindikalne organizacije nisam mogao učiniti. Nisam mogao da preuzmem na sebe odgovornost za raspuštanje sindikata, pa sam odlučio da takovo saslušanje ne potpišem pa ma što se dogodilo. Upala mi je u oči činjenica, da nadzornik detektiva ostalom dijelu saslušanja nije posvetio gotovo nikakove pažnje, pa sam i ja stoga svu pažnju posvetio baš onom dijelu saslušanja, gdje je bila riječ o sindikatima. Uporno je insistirao na tome da saslušanje potpišem bez rezerve, govoreći kako onaj stav o sindikatima nema naročite važnosti. Ta njegova upornost samo je pojačala moju sumnju i učvrstila odluku da nedam svoj potpis. Nastalo je duže natezanje oko saslušanja, u kome je nadzornik više diplomacijom nego li silom nastojao da mi iznudi potpis. Videći moju odlučnost na koncu je pristao da precrta ono, što je napisao o sindikatima, s tim, da se ostali dio saslušanja ne mijenja. Kada je ta stavka precrtana dao sam svoj potpis.

Poslije šesnajst-dnevnog policijskog zatvora predan sam sudu i tu sam iz novina saznao, da su drugi dan poslije mog hapšenja, zatvorene Julka i Ana Šaban. Držane su u zatvoru oko deset dana, kroz koje je vrijeme policija svim silama nastojala da im iznudi priznanja, koja bi mene teretila. Policija je naime od njih tražila priznanje da sam ja u Vranešov stan češće dolazio i tamo nešto pisao. Ali kako sam u njegovom stanu bio svega jednoč i to kritične večeri, — one kraj svih nastojanja policije nisu mogle da me lažno terete.

Po predaji sudu očekivao sam da će se tu rasvijetliti cijela stvar sa kovertom i materijalom. Četiri ili pet dana poslije predaje sudu bio sam saslušan od suca istražitelja, kojom zgodom mi je proglašen istražni zatvor. Ali kako mi niti ovdje nije predočena koverta sa listom, koji se u njoj nalazio, već samo neke druge stvari koje samnom nemaju nikakove veze, smatrao sam da mi je istražni zatvor proglašen bez valjane podloge i zatražio sam odluku suda. No sud je potvrdio odluku suca istražitelja i tako sam ja ostao u zatvoru sve do danas.

Iako je moja istraga otegnuta u nedogled, ja usprkos toga skoro deset mjeseci nisam znao zašto me policija odnosno državni odvjetnik progoni. Jer iz pitanja koja mi je postavljao sudac istražitelj nisam mogao razabrati zbog čega sam osumnjičen, a to tim više što sav materijal koji mi je bio predočen niti je kod mene pronađen niti sam ga ikada ranije vidio. Sjećam se da mi je kod predočenja ostalih stvari postavljeno pitanje i o koverti. Ja sam odgovorio da je jedna koverta pronađena kod mene, ali da neznam što je u njoj bilo, jer mi to nije na policiji pokazano.

Istraga kod sudbenog stola potrajala je oko tri mjeseca, te je završena nekoliko dana pred Božić, kad je cjelokupni istražni materijal predan državnom odvjetništvu, da ono podigne optužnicu. Tada sam očekivao da će se stvar ubrzo dokončati. Ali nekoliko dana poslije predaje istražnog materijala državnom odvjetništvu dolazi do obrazovanja državnog suda, pa kako su zakoni, što su u vezi sa osnivanjem tog suda dobili retroaktivnu snagu, to je moj predmet poslan u Beograd i tako se moja istraga zavukla na cijelih četrnaest mjeseci.

I tek nakon 5—6 mjeseci, što je istražni materijal ustupljen ovome sudu, saslušan sam od suca istražitelja gosp. Koščeca. I tom zgodom sam tek saznao zašto sam osumnjičen, jer mi je pored mnogih drugih stvari predočen i prepis nekih listova, koji su se prema policiji nalazili u koverti. I tog puta ponovio sam o koverti ono što sam rekao na prvom saslušanju. Ujedno mi je tom prilikom prvi puta pokazan i prepis mog policijskog saslušanja. Pročitavši ga ustanovio sam, da se u njemu nalazi i ona stavka što se odnosi na sindikalne organizacije, a koja je u originalnom zapisniku prekrižena. Uočivši to odmah sam upozorio istražitelja da prepis saslušanja nije vjeran originalu. I jer sam ja to apodiktički tvrdio — istražitelj je dao sa policije donijeti originalno saslušanje, te se kod sravnjenja uvjerio da su moji navodi istiniti. Na moj zahtjev da se i službeno, zapisnički konstatira da je u prepis policijskog saslušanja unijeto i ono što je u originalu prekriženo, — istražitelj je zapisnički ustanovio rezultat sravnjenja. Kad je kod saslušanja, koje je vršio istražitelj ovog suda bila riječ o koverti izjavio sam, da niti ja, a niti svjedoci njen sadržaj nijesmo vidjeli na policiji. Ujedno sam zahtijevao — u koliko se ne vjeruje mojoj tvrdnji — da se saslušaju svjedoci, koji su potpisali zapisnik o premetačini. Ali pošto ja sa njima nisam bio suočen — neznam da li su saslušani ili ne.

Gospodin državni tužilac interpretirajući u obrazloženju optužnice moj iskaz odnosno koverte veli, da je on neistinit i sam sobom kontradiktoran. Gosp. državni [tužilac] se međutim poziva samo na neke odlomke iz mog saslušanja koji, kad se odvoje iz cjeline, mogu konvenirati optužbi. I zaista, kad se ti odlomci odvoje iz cijelog saslušanja i posmatraju sami za sebe, apstrahirajući ostali dio, tada nije teško povući sličan zaključak, do koga je došao i gosp. državni tužilac. Ali uzme li se u obzir cijeli moj iskaz odnosno koverte, kao i prilike pod kojima je ona k meni dospjela, nesumnjivo je, da se tada mora doći do sasma protivnog zaključka, nego li je došao gosp. državni [tužilac]. Ovime sam do sada uglavnom rekao sve što sam imao glede hapšenja i koverte, pa mi još ostaje da se ukratko pozabavim planom rada.

Prije svega potrebno je da naglasim, da za cijelo vrijeme istrage nije nigdje i nikada bilo govora o nekom planu rada, koji je po tvrdnji optužnice pisan mojom rukom. Ne samo da o njemu nije bilo riječi za vrijeme istrage, već ni onda kad je ona kod sudbenog stola bila završena. Po završenoj istrazi, kako sam već prije rekao, predan je istražni materijal državnom odvjetništvu da podigne optužnice. Odmah u početku istrage uzet mi je rukopis u nekoliko primjeraka, ali sudbeni vještaci, koji su ispitali moj rukopis, nijesu mogli ustanoviti da je išta u cijelom optužnom materijalu pisano mojom rukom. Jer da su oni u svom nalazu došli do pozitivnog rezultata sigurno je da bi ja o tome bio obavješten od suca istražitelja. I tek kada sam primio optužnicu vidio sam da je najednoč uskrnuo i neki plan rada, pa kako je on pronađen u Vranešovom sanduku, to se i sav materijal, što se u njemu nalazio pokušava upisati meni u grijeh.

Policajska istraga nastojala je da utvrdi, da li sam ja češće dolazio u Vranešov stan, pa je u tu svrhu pozvala na suočenje više stanara iz dotične kuće. Nitko od tih stanara nije me prepoznao, a niti su me ikada vidjeli dolaziti u Vranešov stan. Da sam u taj stan češće dolazio ili što više, kako to optužnica tvrdi, u njemu i stanovao sigurno je da bi to policijska istraga ustanovila i onda, kad bi to vlasnik stana poricao, pošto bi me netko od tolikih sustanara bar jednom morao vidjeti tamo dolaziti, jer se njihov stan nalazi u istom hodniku gdje i Vranešov, a udaljen je jedan od drugog svega oko dva metra. Pazikuća, koji poznaje sve stanare dotične kuće tvrdio je na suočenju, da ja u tom stanu nisam nikada stanovao.

Kako ja poslije mog izгона uopće nisam bio u Zagrebu do dana kad sam uhapšen, niti sam pak znao da se u Vranešovom stanu nalazi neki komunistički materijal, razumljivo je da ja sa tamo pronađenim stvarima nemam ništa zajedničkog.

Iako optužnica tvrdi da su vještaci ustanovili da je plan rada pisan mojom rukom — ja ovdje podvlačim i naglašujem da nikada nikakav plan rada pisao nisam, pa je prema tome isključeno, da se u ovom slučaju radi o mom rukopisu. Ali ako su vještaci ipak ustvrdili da se radi o mom rukopisu, mogli su to učiniti jedino u zabludi, jer se po svoj prilici radi o rukopisu, koji ima neke sličnosti sa mojim. Ako su vještaci — nasuprot mojoj tvrdnji da ja nikada nikakav plan rada pisao nisam — ipak utvrdili, da se u ovom slučaju radi o mom rukopisu, ja zahtjevam da se uzme moj rukopis zajedno sa planom rada i da se dade ponovno ispitati od bilo kojih novih vještaka i uvjeren sam, da će rezultat njihovog ispitivanja dokazati moju potpunu nedužnost u toj stvari.

Prošle godine u svibnju mjesecu bio sam predan zagrebačkom sudbenom stolu zajedno sa Vranešom. Tada me policija optužila kao predsjednika radničkog pjevačkog društva »Budućnost«. Policija me optužila za rad »Budućnosti« jer da se tu tobože radilo o nekoj vrsti komunističke organizacije. Sud me je međutim, nakon provedene istrage pustio na slobodu, pošto je istraga ustanovila da se tu radilo o čisto kulturno-prosvjetnoj organizaciji, koja nema ništa zajedničkog sa komunizmom. Kada sam pušten ispod istrage policija me izagnala na pet godina.

Tom prilikom je također bilo riječi o nekom planu rada, koji je, kako je to policija tvrdila, nađen prigodom premetačine u Vranešovom džepu zajedno sa »Mladim Boljševikom«. Na temelju tog plana trebalo je iskonstruisat komunistički rad »Budućnosti«. Na sudu je propala ta optužba policije zajedno sa svim ostalima, jer policija nije bila u stanju da pruži dokaza za svoju tvrdnju, da je kod Vraneša pronašla plan rada. Upalo mi je u oči da gospodin državni [tužilac] navodi u optužnici, da je kod Vraneša 6. svibnja prošle godine pronađen »Mladi Boljševik«, dok plan rada, na kome se tada temeljila policijska prijava, uopće ne spominje niti jednom riječju.

Prema svemu što sam do sada rekao proizlazi, da se planom rada, materijalom pronađenim u Vranešovom stanu kao i sa ostalim materijalom, što ga optužnica navodi nemam nikakove veze, a isto tako niti sa radnjama koje mi optužnica imputira.

Ako već može biti neke riječi o mojoj krivici ta se jedino može odnositi na kovertu. Međutim i ta krivica je vrlo problematična, pošto nigdje do danas još nije ustanovljeno što je zapravo u njoj bilo. Uvjeren sam da će se tokom ove rasprave rasvijetliti mnoge do danas nejasne stvari, i da će se dokazati moja potpuna nedužnost u ovoj aferi.

AJ, DS 210/29, rukopis olovkom, 12 str.